

Nesamozřejmě a inspirativní hledání a nalézání smyslu

Luboš Merhaut

„Výsledné seskupení těchto statí nechce ovšem předstírat víc, než bylo autorem zamýšleno: být jistým přehledem o vykonané práci,“ napsal — příznačně skromně — Milan Jankovič na závěr úvodní poznámky (s. 10) ke knize *Cesty za smyslem literárního díla II* (2015, redigovala a rejstřík sestavila Daniela Hodrová).¹ „Dvojka“ Jankovičových *Cest za smyslem* nabízí samozřejmě víc: tématem je nepřetržitost a nezavršitelnost objevování energie literárního díla v pohybu, v dialogu s jeho (časem vrstvenými) možnostmi. Nejde o definitivnost, nýbrž o hledání přesnějšího vyjádření složitých procesů v rozšiřovaných souvislostech, neboť „otázka se otvírá s každým dalším pokusem o odpověď znovu“ (s. 61).

Rozsáhlý výběr soustřeďuje práce „napsané v rozmezí let 1999 až 2014“ (publikované 2005–2014). „Rozhodujícím kritériem jejich výběru bylo autorovo přání představit téma po léta jím sledované, totiž *umělecké literární dílo jako dění smyslu*, v dalších teoretických souvislostech, podepřených vždy tak či onak návraty ke konkrétním textům“ (s. 9). Celek propojuje hlediska literárněteoretická a estetická s potřebou „být při díle“, jejímž výsledkem jsou svěbytné interpretační výkony. Dialog (a přesahování, jak upozorňuje autor) teoretických a interpretačních perspektiv se děje ve všech částech knihy: od teoretických úvah a zpřesňování k interpretaci (Juliš) v prvním oddílu nadepsaném *Děni smyslu jako teoretický a interpretační problém*; od interpretací (Hrabal, Ajvaz, Hodrová) k teoretickým podnětům v druhém oddílu *Dílo v pohybu*; v pestrosti třetího oddílu *Průzkumy a průhledy*, který zahrnuje jak statí pojednávající o teoretických problémech literatury, a to především v návratech k Janu Mukařovskému a v reflexi některých novějších ohlasů českého strukturalismu (Schmidová, Mathauer), tak články o Hrabalově poetice a studie o tzv. postmoderní próze (Hodrová).

V prvních *Cestách za smyslem literárního díla* (Karolinum 2005, bibliografii — jež by v obdobné podobě slušela i přítomnému svazku — sestavila a rejstříkem opatřila Irena Kraitlová) autor soustředil a navíc komentoval své klíčové práce: knihu *Dílo jako dění smyslu* (1992), soubor studií *Nesamozřejmost smyslu* (1991) a související teoretické studie i klíčové interpretace haškovské a hrabalovské. Navazující druhé *Cesty* jsou dokladem trpělivého a prohlubujícího promýšlení a „osvobozování“ životných podnětů pražského uměnovědného strukturalismu třicátých a čtyřicátých let, jimž Jankovič dokáže mimořádně vyznačovat nové perspektivy: „Poprvé ještě v přímém kontaktu s kulturní situací, která se nakrátko otvírala jinému než jen služebně ideologickému pojetí umění a literatury. Úvaha *Dílo jako dění smyslu* byla připravena do tisku (spolu s několika dalšími podobně orientovanými pracemi) v roce 1968, směla ovšem vyjít až v roce 1991. Co bylo s příznačnou emfází formulováno v jejím

1 O jejím vydání a především o zařazené julišovské studii podal echo na stránkách Institutu pro studium literatury (www.ipsl.cz) 14. 10. 2015 Michal Kosák.

závěru, odpovídalo svou intencí kontextu doby, lépe řečeno oživenému pohybu v ní“ (s. 130). Všechny následující „pokusy“ Jankovič s jistou nadsázkou označuje vlastně jen jako „řadu doplňků a korektur“. Stále více pozornosti přitom věnuje shodám mezi impulzy českého strukturalismu (zvláště Jana Mukařovského) a problémy soudobé hermeneutiky. „Styčné body nacházíme právě v pojetí ‚smyslu‘ ponořeného do významotvorné dynamiky a nepřevoditelného na holou abstrakci. Být při díle, nikoliv nad ním, takový by potom asi byl ten hlavní rozdíl mezi rozuměním a vysvětlením. Být při díle by potom nejspíše znamenalo nespěchat, nezanechat za sebou jeho bohatství, jeho mnohovýznamovost i vnitřní rozpornost či ambivalentnost. Vědět, že právě v nedovysvětleném zbytku jeho sémantické energie, v neustálených přídatných významech kroužících kolem pevnějších významových jader, v jejich proměňujících se konstelacích, uváděných do pohybu dalším a dalším ‚rozuměním‘, může spočívat životnost díla — a tedy i hloubka jeho smyslu“ (s. 27).

V *Cestách* posledního patnáctiletí sledujeme ohledávání klíčového pojmu „smysl“, které se inspiruje doteky filozofie a umělecké zkušenosti a zvažuje identifikované „dění smyslu“ v porovnání s různorodými koncepcemi literárního textu (vedle Jana Mukařovského a Felixe Vodičky — Jindřich Chaloupecký, Jan Patočka, Oleg Sus, Miroslav Červenka, Miroslav Petříček; Roman Ingarden, Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser, Paul Ricoeur, Hans-Georg Gadamer, Roland Barthes, Eugen Fink, Theodor Adorno, Umberto Eco aj.). „O takové rozměry ‚smyslu‘ — vystávajícího z podnětů svého utváření, konkretizovaného v měnících se životních situacích a proměňujícího referenci v tvořivý akt — půjde v našem zamyšlení především,“ podotýká Jankovič. „Právě tyto aspekty vyzvedla tvůrčí praxe umění a literatury dvacátého století. Týmž směrem se ubírala teoretická reflexe, která výboje tvorby doprovázela a razila jim cestu k vnímání. Požadavek sjednocujícího smyslu se pro ni stával něčím nesamozřejmým a nezajištěným, tím naléhavěji se však připomínajícím“ (s. 14). „Dění smyslu [...] vystává z jeho vlastních předpokladů, z rázu utváření světa díla, a dovolává se — ne bez konfliktů — své platnosti u čtenáře, ve významovém rastru jeho světa, jehož horizont tak zároveň proměňuje“ (s. 30). S relativní jistotou příslibu sjednocení v souvislosti s ustrojením díla, je toto „místem nekončící interakce mezi textem a vnímatelem, místem neuzavřeného dění smyslu — a spolu s ním významového pohybu, v němž se nám odkrývá a zpřítomňuje svět“ (s. 139).

Podobně Jankovič zpřesňuje možnosti vymezení okřídleného, unikavého pojmu „sémantické gesto“ jako jedné z (ne)jistých z cest svého hledání: „Je načase pokusit se o jisté shrnutí. Nebude snadné a nebude předstírat, že dospělo k neotřesitelným pravdám. Také v něm se bude svářet, možná však i doplňovat, jisté rozumění s vysvětlením, jehož platnost prověří čas. ‚Sémantické gesto‘ patří nepochybně k problematice stylu, individuálního stylu. Představuje v něm však kapitolu zvláštní, samostatně významnou. Jakkoli po jistou dobu sloužilo především jako nástroj analytického přístupu k literárnímu textu, ukazovalo vždy (už pojmem ‚gesto‘) i k tomu, co analytický přístup přesahovalo. ‚Sémantické gesto‘ míří na objeovanou, tedy též vnímatelem v jeho osobní a dobové situaci objeovanou možnost sjednocující vazby tvaru a smyslu. Jenom v této polaritě mu může být plně rozuměno, ne tam, kde se autorův styl stane pouze objektem neúčastné analýzy a registrace stylových zvláštností“ (s. 38–39). „Sémantické gesto“ tak není jen nástrojem strukturní analýzy, zároveň jako metaforické označení „ukazuje k tomu, čím se pro nás dílo může stát ‚událostí‘, novým roze-

vřením světa znaků“. Jeho významový potenciál není podle Jankoviče vyčerpán: „Význam zacházení s významy, vlastně, ještě ne význam, ale gesticky naznačená intence k němu. Intence vzdorující naší snaze po jednoznačném pojmenování a vymykající se v tom i nárokům deskriptivního diskurzu. Nedosahuje určitosti pojmu — a zároveň tuto určitost (v duchu Kantovy osvobozující ‚hry obraznosti a rozumu‘) ustavičně přesahuje a provokuje“ (s. 39). A jinde: „Pojem ‚sémantického gesta‘ míří na vzájemné napětí obou pólů, významu a tvaru, jež se samy jako takové v díle a v nekončící řadě jeho přijetí opakovaně ustavují, přebudovávají, vstupují do nových vzájemných konfliktů a souher. Pojem ‚sémantického gesta‘ míří svým způsobem mimo dílo, totiž mimo to, co v něm (v jeho textu) lze popsat a vykázat, ač právě v tom se jeho výzva zakládá. Vlastním výkonem díla, tj. textu ve výkonu smyslu, je obnovované a pokračující rozehrávání jeho zdánlivě již jen daných složek, nesoucích jeho významy a jeho celkový ‚mysl‘: spíše než aby jej nesly, musejí jej opakovaně vyvolávat z šedé zóny běžné komunikace — a zapomenutí“ (s. 238).

V diskuzích o směřování literární vědy zdůrazňoval svého času (opakovaně i marně) Jankovičův souputník a blízký spolupracovník Miroslav Červenka klíčovou roli výrazných a jedinečných osobností. Milan Jankovič je příkladem takové osobnosti, jichž ke škodě oboru v dalších generacích ztelně ubývá. Nesamozřejmost a neshodnost hledání smyslu, psaní pro věc, její podstatu a koneckonců pro sebe v tomto ohledu kontrastuje s pohodlnou „samozřejmostí“ tzv. provozu, psaním pro body, jemuž sice nechybí ambice, ale zato schází hloubka.

Literárněhistorické znovučtení by mělo počítat s neustálou proměnlivostí všech činitelů (vnitřních a vnějších souvislostí), jež se stávají předmětem jeho zájmu, s jejich vzájemným napětím, se střety a posuny zvyklostí, vzorů a hodnotících měřítek. Milan Jankovič počítá i v pracích z posledního patnáctiletí s tím, že vše může podléhat korozi, času, nedorozumění, že přístupy k uměleckému dílu mohou být různé. Při vědomí nutného omezení každého čtenářského a interpretačního výkladu osobním zaujetím a dobovou situací zdůrazňuje jeho dynamicky rozvíjené a inspirativně projasňující estetické myšlení nenahraditelné možnosti rozumění.

[Tento text byl publikován jako echo Institutu pro studium literatury (www.ipsl.cz) 6. 1. 2016.]

AD:

Milan Jankovič: *Cesty za smyslem literárního díla II*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2015, 460 s.

Luboš Merhaut | Ústav české literatury a komparatistiky FF UK, Praha
lubosmerhaut@gmail.com